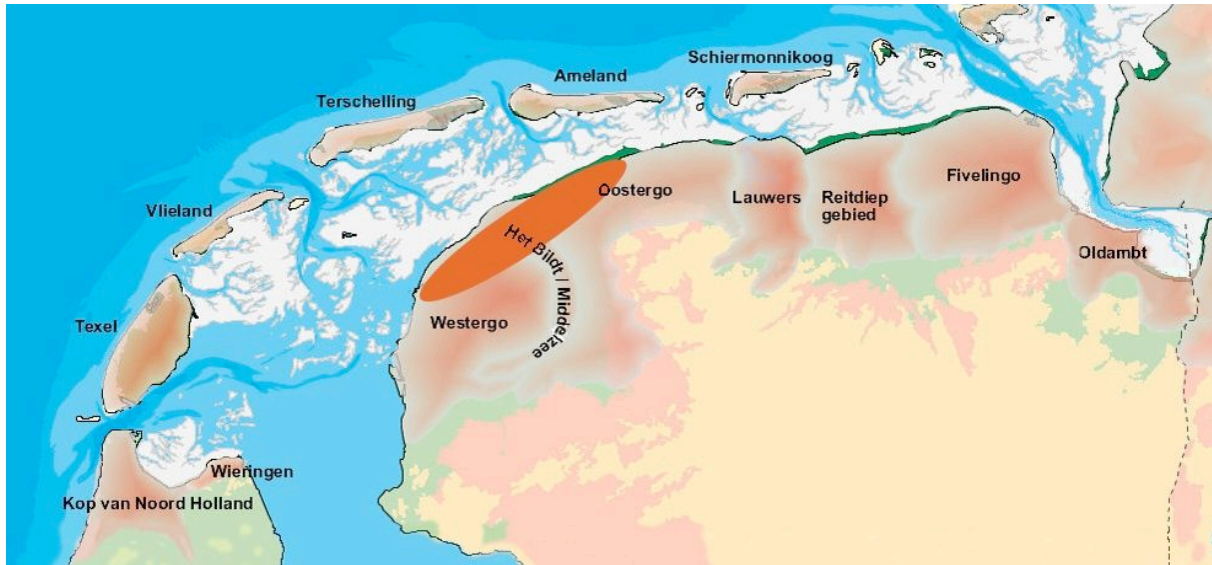

Een toekomst voor boerenerven in het Friese terpengebied

Sector: landgebruik en wonen

Inleiding

Nederland telt nog ongeveer negentigduizend 'oude' boerderijen. Die boerderijen met hun boomrijke erven zijn een markant herkenningspunt in het landschap. Met hun streekgebonden kenmerken geven boerderij en erf de streek waarin ze voorkomen een eigen gezicht. Maar ieder jaar stoppen zo'n vierduizend boeren met hun bedrijf. De vrijkomende landbouwgrond gaat meestal naar andere boeren, maar voor de overblijvende gebouwen hebben die vaak geen belangstelling. Veel boerderijen krijgen daardoor een tweede leven, bijvoorbeeld als woonhuis, kantoor of werkplaats. Zo blijft waardevol cultuurhistorisch erfgoed behouden. Alleen al in Friesland zijn 1100 niet-agrarische bedrijven gevestigd in oude boerderijen, samen goed voor meer dan 4000 arbeidsplaatsen. Deze verandering van agrarische naar niet-agrarische functie heeft meestal wel grote gevolgen, voor het gebouw, maar ook voor het erf. Vaak worden boerderij en erf door de nieuwe eigenaren nogal ondeskundig aangepast. Een oude stal of bijgebouw wordt opgeruimd, er komen parkeervakken voor klanten en het karakteristieke erf – met zijn tuinaanleg of hoogstamfruit – maakt plaats voor een moderne privacy-tuin met coniferen, vijvers en schuttingen.

Erf is door herstel te 'netjes' geworden en heeft agrarische identiteit verloren.

Voormalige boerderij in gebruik als tankstation. (foto's: DHV)

Dat geldt overigens niet uitsluitend bij functieverandering: ook modern landbouwkundig gebruik stelt geheel andere eisen aan de inrichting van het erf. De oorspronkelijke beplanting rond het erf is vaak verwijderd om plaats te maken voor voederopslag- en mestvoorzieningen of nieuwe, grotere stallen. Doordat de bomen gekapt zijn, vervaagt de verankering van het erf in het landschap, waardoor de landschapskwaliteit wordt aangetast.

Doordat de schuur buiten de erfbeplanting staat, vervaagt de verankering van het erf in het landschap (foto: DHV)

Oude erfenmerken zijn hersteld (foto: DHV).

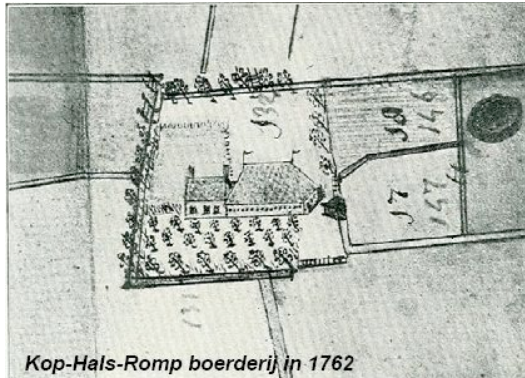
De laatste jaren krijgt het behouden van de streekeigen identiteit van erf en boerderij steeds meer aandacht. Steeds vaker zijn er succesvolle voorbeelden te zien van boerenerven die op een stijlvolle en streekeigen manier zijn aangepast aan de eigentijdse wensen van de (nieuwe) eigenaren.

Het project "Toekomst voor boerenerven" is in 2002 geïnitieerd door de provincie Fryslân en Landschapsbeheer Friesland en uitgevoerd door Adviesbureau DHV, in samenwerking met Vestigia Archeologie en Cultuurhistorie en Buro Greet Bierema. De centrale opgave voor de

visie luidde: 'Hoe blijft het terpenlandschap van Fryslân herkenbaar als Fries en welke bijdrage kan het boeren erf daaraan leveren?' Het project bestrijkt het gehele Friese terpengebied, te weten de deelgebieden Westergo en Oostergo.

Landschap en cultuurhistorie

Het Friese terpengebied wordt gekarakteriseerd door openheid en weidse uitzichten. Dit landschap is gevormd door de landbouw, die zich in de loop van de eeuwen steeds meer is gaan toeleggen op de veeteelt. De specialisatie in veeteelt bepaalde ook de vorm van de boerderijen en de inrichting van de erven. In het Friese land ontstond de kop-hals-rompboerderij. Het silhouet van de typische stelp of kop-hals-rompboerderij maakt het landschap onmiskenbaar Fries.

bron: Toekomst voor Boerenerven, DHV.

De boerenerven liggen als groene eilanden te midden van de uitgestrekte en 'lege' landbouwgronden. Eeuwenlang vormde het boerenbedrijf met de boerderij, het erf en de omliggende agrarische gronden een wereld op zich. De boerderijen kunnen gezien worden als de erfenis van eeuwen Fries boerenleven.

Karakteristiek voor het erf is de compacte inrichting en de hoog opgaande beplanting op de randen, die als windscherm diende en voor haardhout zorgde. Aan de buitenkant lag vaak een gracht of sloot. Vóór het huis bevond zich van oudsher het voorerf, met siertuin, moestuin en boomgaard. Achter de boerderij bevonden zich de stallen, de opslag van voer en mest en de machineschuren.

De siertuin kenmerkt zich vooral door zijn sobere en functionele karakter. Nut ging altijd voor sier. De tuin maakte deel uit van de zelfvoorziening in de dagelijkse behoeften. Als de eigenaren een zekere sociale status hadden verworven, werd er vaak ook geïnvesteerd in de boerderij en in het erf. Met name aan de tuin was de welvaart van de bewoners af te lezen. Aan het begin van de 19-de eeuw kwam de 'slingertuin' in de mode. In deze tuinen waren de kenmerken van de Engelse landschapsstijl verwerkt. Kenmerkend zijn het 'natuurlijke' landschap, waarin slingerende paden naar mooie doorkijkjes en uitzichtpunten leiden. De slinger is ook te zien in een verbreding van de waterpartij voor het huis, waardoor een vijver ontstond. Wilde men wel een tuin volgens de laatste mode, maar was er ruimtegebrek, dan kon ook gekozen worden voor slechts enkele elementen uit de landschapsstijl, zoals een rode beuk op een hoek van het erf of een verbreding van de sloot aan de wegzijde. De belangrijkste tuinarchitect in deze periode was Roodbaard (1782-1851). Hij ontwierp tuinen volgens de achttiende-eeuwse tuinmode in Engeland. Van zijn tuinen en de op hem geïnspireerde stijl zijn in Fryslân nog tientallen voorbeelden te vinden. Klassieke elementen uit de landschapsstijl zijn vaak nog in de tuinen aanwezig, ook al zijn ze vermengd met populaire elementen als leilindes en formele bloemenborders. De moestuin en boomgaard zijn in veel gevallen al wel verdwenen.

Boerenerven nabij Hallum (bron: Bonnekaart, KICH).

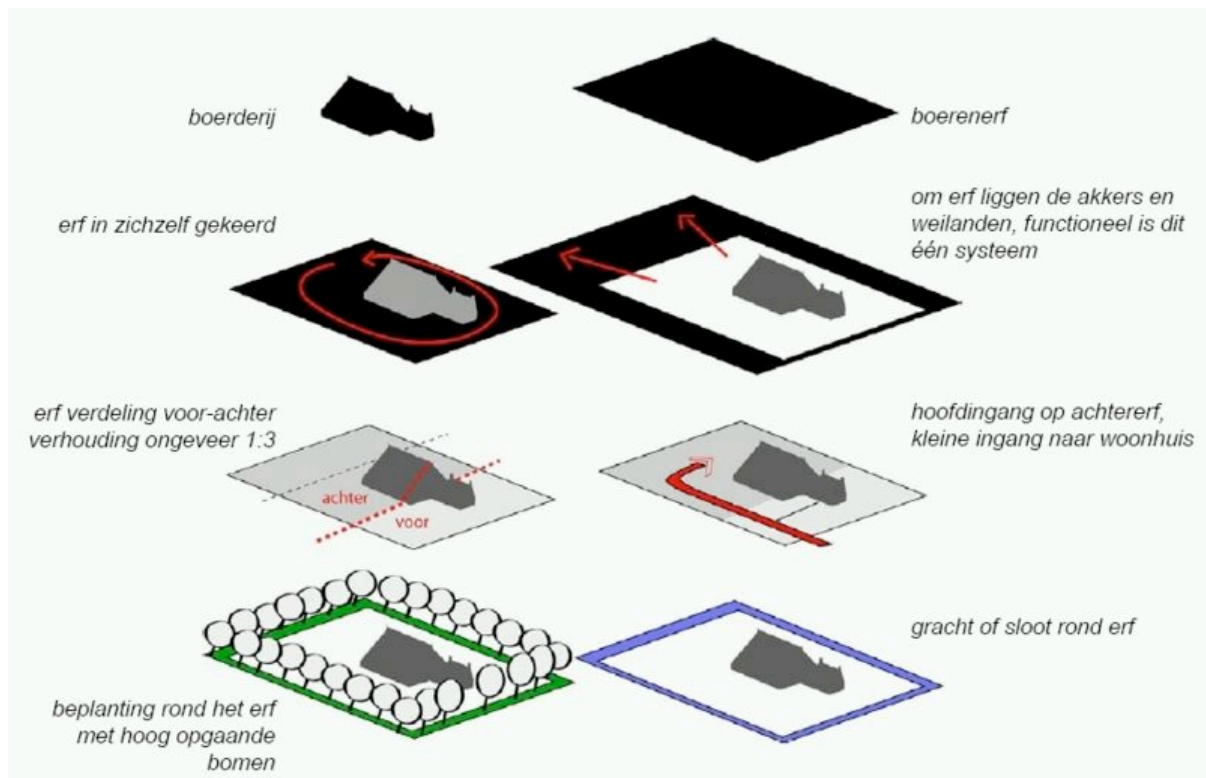
Het project

Om zorg te dragen voor de eigenheid van het Friese terpenlandschap - ook in de toekomst - hebben de provincie Fryslân en Landschapsbeheer Friesland besloten een visie te maken op de ontwikkeling van boerenerven van Wûnseradiel tot aan Dongeradeel. In de visie gaat het om alle boerenerven in het buitengebied. De visie is uitgewerkt in de vorm van een stappenplan, waarmee eigenaren hun erf een eigentijdse invulling kunnen geven en toch ook bijdragen aan het behoud van het karakteristieke Friese landschap. Doel van het project is niet in de eerste plaats om voor te schrijven hoe het móet, maar wel om eigenaren op ideeën te brengen. Zoals over de vraag of nieuwbouw los moet liggen van de oude bebouwing, of dat juist een compact erf de voorkeur moet krijgen.

In de visie worden vier 'bouwstenen' onderscheiden, waarmee de positie van het huidige erf in het landschap en de inrichting van het erf bepaald kunnen worden. Het samenspel van de bouwstenen levert steeds weer een eigen uitwerking op over de herinrichting van het boerenerf. De bouwstenen zijn:

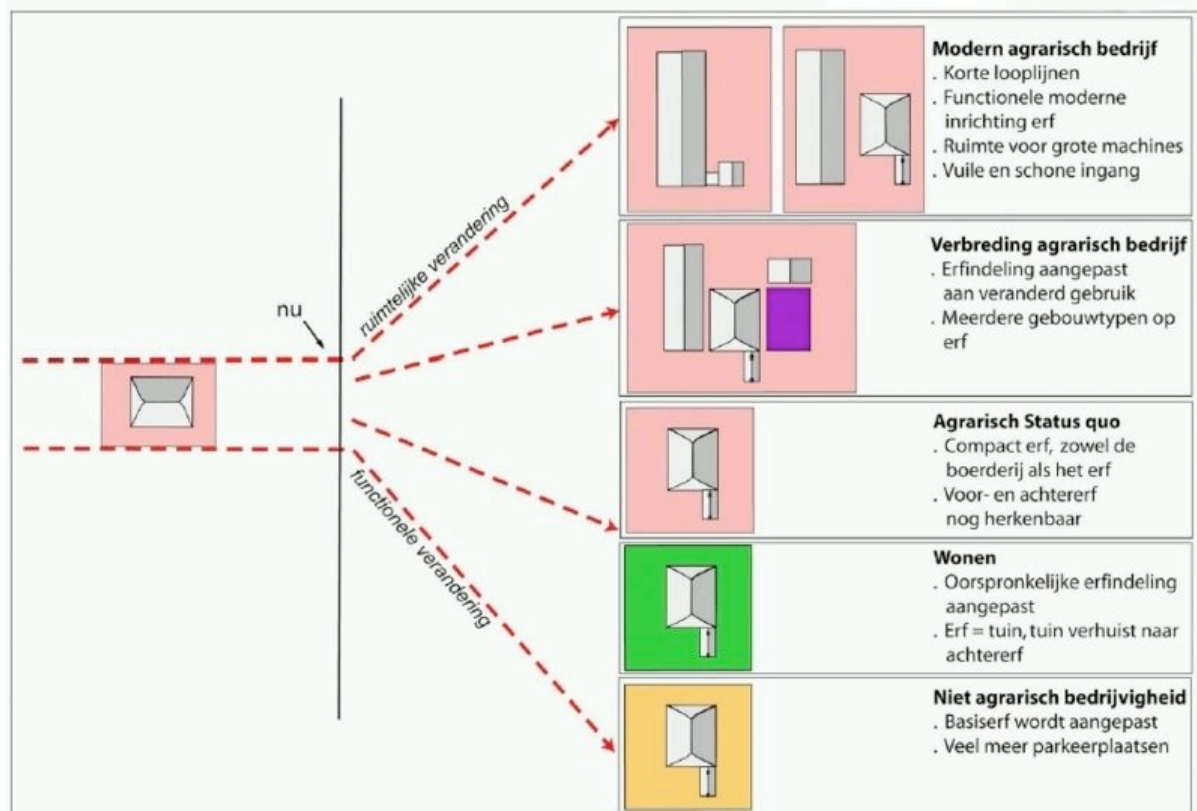
- **het basiserf:** de inrichting en kenmerken van het oorspronkelijke erf.
- **de erfpositie:** de ligging van het erf in het landschap.
- **het landschapstype:** in welk landschapstype ligt het erf? In het Friese terpengebied zijn zeven deelgebieden onderscheiden, met elk eigen kenmerken.
- **het agritype:** de toekomstige ontwikkeling van het erf? Afhankelijk van de verwachte toekomstige ontwikkeling zijn de erven in vijf agritypen verdeeld, uiteenlopend van een ruimtelijke verandering (door bijvoorbeeld schaalvergroting) tot een functionele verandering (zoals naar wonen of bedrijvigheid).

Aan de hand van stappen (vragen) die behoren tot de vier bouwstenen kan de eigenaar van een erf zelf beslissen hoe het erf heringericht kan worden. Uitgangspunt is het basiserf, de toestand van het erf met al zijn historische elementen én de recente toevoegingen.

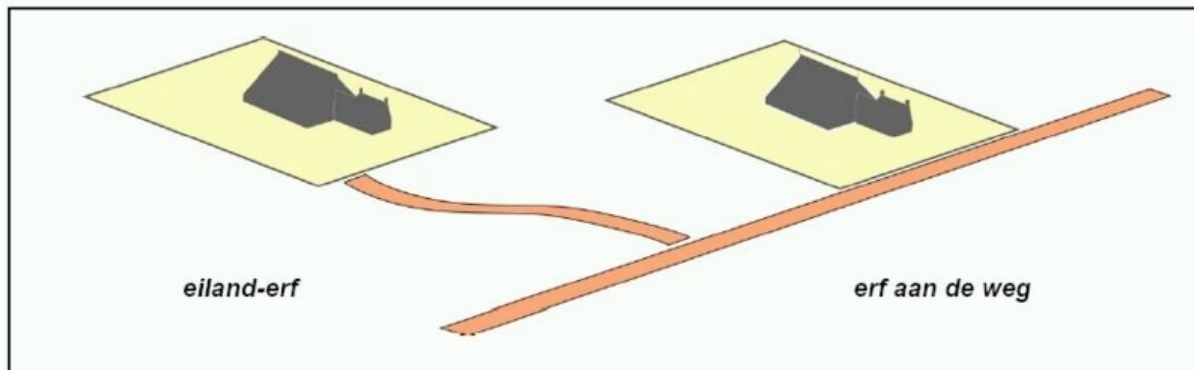
Basiserf: wat zijn de kenmerken van het boerenerf? (bron: Toekomst voor boerenerven, DHV).

Vervolgens wordt het agritype vastgesteld: welke verandering wordt overwogen? Stel, het gaat om toevoeging van stallen aan een modern agrarisch bedrijf. Hiervoor is het nodig dat het erf wordt uitgebreid.

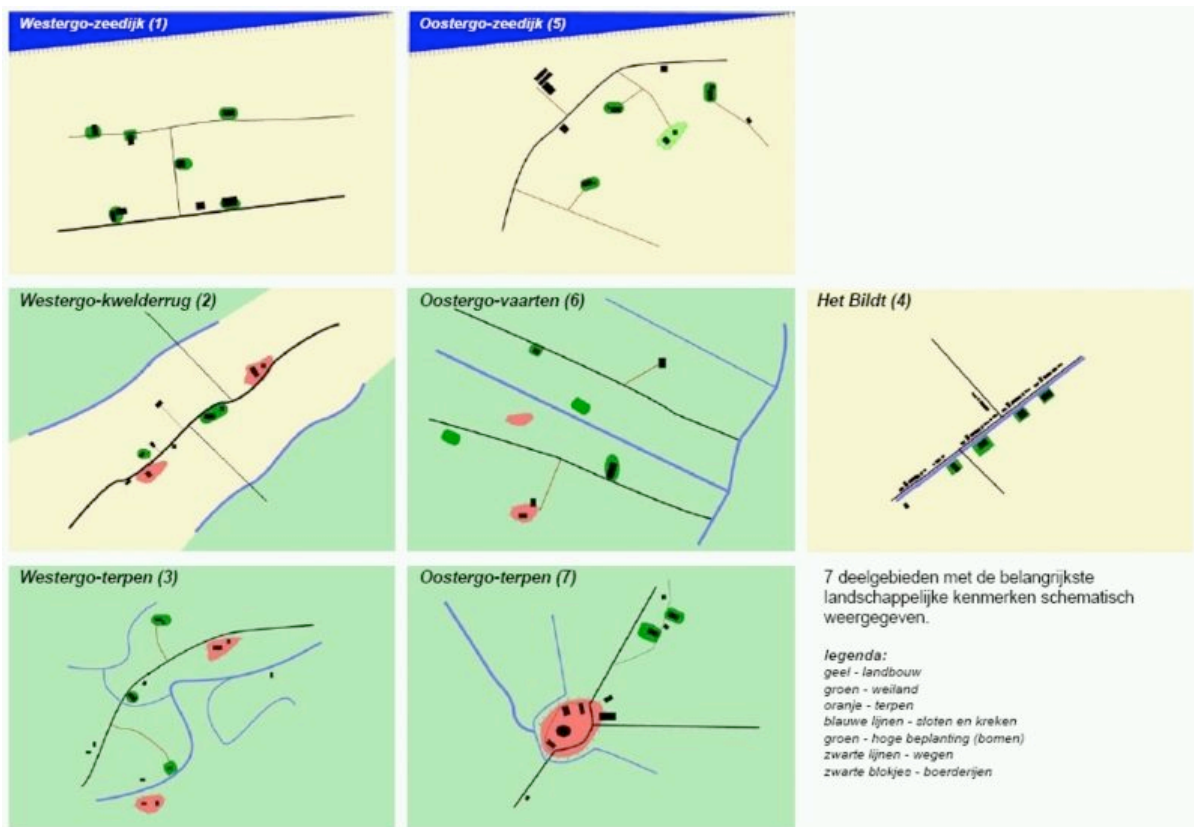
Agritype: wat gaat er nu en/of in de toekomst gebeuren? (bron: Toekomst voor boerenerven, DHV).

De manier waarop de uitbreiding het best gestalte kan krijgen, wordt in eerste instantie bepaald door de erfpositie, de ligging in het landschap. Het maakt immers nogal uit of het erf 'vrij in het veld' ligt of bijvoorbeeld in een bebouwingslint.

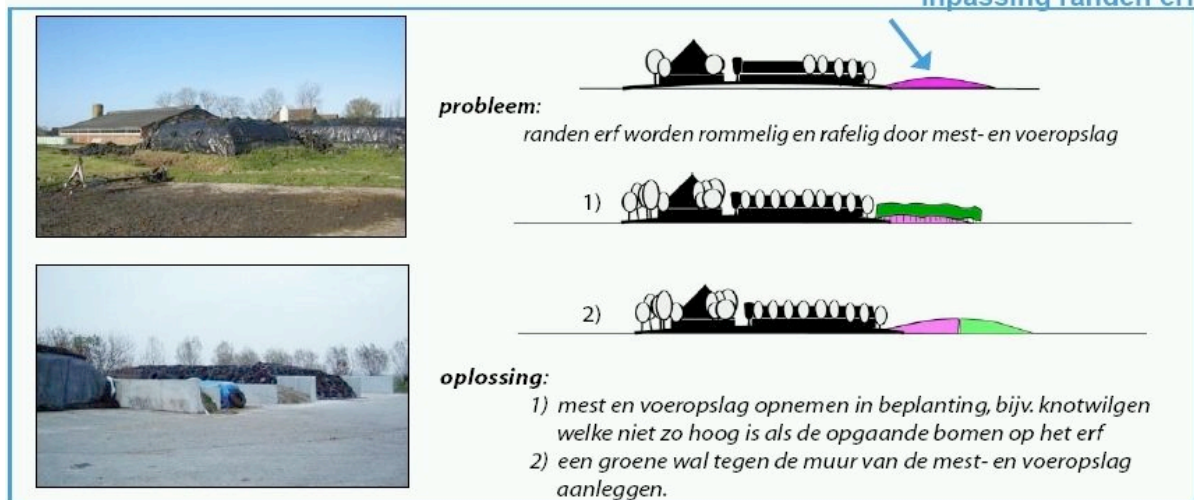
Erfpositie: hoe ligt het erf in het landschap? (bron: Toekomst voor boerenerven, DHV).

Vervolgens is ook het landschapstype van belang: wat zijn de karakteristieke kenmerken van erven in dit landschapstype, waarmee rekening moet worden gehouden bij de herinrichting? Hoe ziet de beplanting in dit landschapstype eruit, hoe compact zijn de erven, hoe ziet de spreiding van boerenerven eruit?

Landschapstype: in welk landschap ligt het erf? (bron: Toekomst voor boerenerven, DHV).

Het totaal van de bouwstenen leidt tot een voorstel hoe de herinrichting aan te pakken: wel of niet op een kunstmatige verhoging, wel of geen beplantingen, compact op het oude erf of meer los daarvan, een eigen ontsluitingsweg of via de bestaande weg, etc. etc. Door bijvoorbeeld bijzondere aandacht te schenken aan het zorgvuldig aanbrengen van beplanting, kan ervoor worden gezorgd dat het erf weer een duidelijke rand krijgt, waardoor het erf weer een eigen plek claimt in het open land.

Inpassingen aan de randen van het erf (bron: Toekomst voor boerenerven, DHV).

De voorbeelden die in de visie zijn uitgewerkt zijn bedoeld als inspiratie voor de eigenaar, die een ontwerp op maat kan laten maken. Ook biedt het kansen voor individuele uitwerkingmogelijkheden op het erf zelf. Hiermee wordt het algemene doel bereikt: verbetering van de betekenis van het Friese landschap door verankering van het erf.

Uitgangspunt van het project was dat de bewoners - boeren en nieuwe gebruikers - een stem in het kapittel zouden hebben. Allereerst zijn zo'n 140 boerenerven in Noord-Fryslân bezocht. Na het inventariseren, verzamelen en ordenen van alle informatie over de boerenerven en voorafgaand aan het uitwerken van de visie, werd het van groot belang geacht om eerst te overleggen met degenen die met het plan zouden gaan werken. In deze fase werden workshops (werkateliers) georganiseerd, waarbij alle betrokken partijen (gemeenten, landschapsbeheer, provincie, LTO Noord, enz.), maar vooral de eigenaren van boerenerven hun visie konden geven op de gewenste invulling van het boerenerf. Het werken met modellen werkte sturend en bood de gelegenheid om concrete adviezen 'op maat' te geven over de inrichting van het erf.

Betrokkenen. Het project werd in de periode 2002 t/m eind 2004 uitgevoerd. Naast de provincie en Landschapsbeheer Friesland als opdrachtgevers waren daarbij bewoners, landschapsarchitecten, bestuurders en beleidsmakers van gemeenten, LTO Noord en de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) betrokken.

Kosten. Het project is grotendeels gefinancierd door een projectsubsidie van Belvedere. Dit is een nationale stimuleringsregeling voor het ontwikkelingsgericht benutten van de cultuurhistorie in de ruimtelijke planvorming. Daarnaast is aan de realisering bijgedragen door de provincie Fryslân en Landschapsbeheer Friesland. De totale projectkosten bedroegen €134.215.

Resultaten

Het resultaat van het project is een visie op de toekomstige, functionele inrichting van het boerenerf, vastgelegd in een boekje en op CD-ROM, dat niet alleen de bewoner van het boerenerf voldoende handvatten biedt om het erf op eigentijdse wijze in te vullen, maar dat ook gemeenten richting geeft bij het maken van inrichtingsplannen. Soms vraagt een landschappelijk optimale inpassing van nieuwe gebouwen bijvoorbeeld om meer bebouwingsoppervlak dan de 1 of 1,5 ha die in het bestemmingsplan zijn toegestaan. In die gevallen zou het mooi zijn als de gemeente in het bestemmingsplan specifieke richtlijnen opneemt over de wijze waarop aanpassingen op een erf mogen plaatsvinden.

Omdat een boekwerk plus CD-ROM geen garantie biedt dat er ook daadwerkelijk iets gebeurd, is aan het project ook een communicatietraject verbonden. Met behulp van voorlichtingsbijeenkomsten en een tentoonstelling is getracht het bewustzijn bij eigenaren en gebruikers over de betekenis van het boerenerf te vergroten. De gekozen werkwijze heeft geleid tot draagvlak voor het project, waardoor de kans op realisatie van de visie is vergroot.

Conclusie

De beschreven ontwikkelingen op boerenerven komen overal voor, zowel in Nederland als daarbuiten. De mate waarin het landschap kwetsbaar is voor zulke ontwikkelingen kan verschillen, maar het opstellen van een visie en hieraan gekoppeld een stappenplan kan behulpzaam zijn om hierin sturend op te treden. Waar de provincie Fryslân betrokken is bij erfuitbreidingen, wordt geadviseerd volgens deze visie te werken. Enkele boerenerven zijn inmiddels ontwikkeld volgens de opgestelde richtlijnen.

Vrijwel alle bewoners van boerderijen waren bereid aan het onderzoek mee te werken. De onderzoekers merkten dat de meeste bewoners trots zijn op de plek waar ze wonen. Vaak wonen ze er al generaties lang. Bij veel families troffen zij in de boerderij nog een oude foto aan, die liet zien hoe de boerderij en het erf er vroeger uitzagen.

Auteurs: Patricia Braaksma en Dré van Marrewijk, met dank aan Marina Fermo (Provincie Fryslân).

Bronnen:

- Toekomst voor Boerenerven; visie. Marije Schuurman, Harriët Walinga en Jan Bouman, DHV adviesgroep Water, Natuur en Ruimte, 2004. Opgesteld i.s.m. Vestigia *Archeologie en Cultuurhistorie* en Buro Greet Bierema.
- Onmiskkenbaar Fries. Artikel in de Leeuwarder Courant, 14 augustus 2004, door Louis Westhof.
- Boerenerven in het Friese terpengebied. Beschrijving van het voorbeeldproject op de website www.belvedere.nu.
- Een tweede jeugd voor boerderij en erf. Een handreiking voor organisaties en gemeenten die willen werken aan de versterking van het agrarisch erfgoed in hun regio. Projectbureau Belvedere, 2006.